

ՀԱՅԵԿԱՅ

Հացեկաց,
Երկինքըդ իմ հողույս վերեւ չըջրած
Սկիհ մըն է հըրակայլակ դինիով,
Աղօթարանն երբ կը բացուի լուսաթով:

Հացեկաց,
Երբ կը վառի խոնկով արդար միջօրէն,
Պարտէզներուդ անմահաբոյր վարդերէն
Սուրբին համար փառքն իր պսակն է հիւսած:

Հացեկաց,
Գիշերըդ բաց մատեան մըն է սխրագին,
Ուր դրոշմած է Մէկը երգումն իր սրտին
Խորհրդաշունչ աղօթքի մէջ կրկնւած:

Հացեկաց,
Հող սրբենի, որուն ծոցէն բարձրացան
Լոյս անտառներ թռչուններով ծիածան,
Եւ հեղեղներ դարձնենք լուսարբած:

Քարերուդ վրայ Սուրբի մը ձեռքն է փորած
Անջնջելի պատկերը լոյս հանճարին.
Խնկամանիդ մէջ հողինքը կ'այրին
Հայրենիքի սիրոյն համար ըստեղծուած.
Հացեկաց...

ՄԱՐՄԱՇԵՆԻ ՎԱՆՔԸ

Եթէ տրուէր ինծի բախտէն կամ Աստուծմէ՝
Առանձնանալ, յոգնած կեանքի տեսիլներէն,
Ես կ'ընտրէի հընակերտ վանքը Մարմաշեն՝
Որ դարաւոր գեղեցկութեան հանգրուան մ'է:

Հոն, յուշերու մատեանը բաց՝ պիտ' ըլլայի
Քարէն բըղխած ըստուերներէն մէկը խոնարհ.
Կամ սրբաշող կերոնին բոցը ոգեւար՝
Որ աղօթքի մը շունչին մէջ կը նըւաղի:

Լուսադրիւրէն սափոր մը ջուր պիտի բաւէր.
Կանթեղ մը իւր ձիթէնիէն, ափ մը ցորեն,
Որ լիանար հողիս բոլոր վայելքներէն.

Եւ օր մըն ալ, երբ հասնէր ժամը մահաբեր,
Շարականի վերջին վանկին հետ ոսկելար
Քարէն բըղխած խոնարհ ըստուերն անհետանար...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱԹ

• Գ Ր Ա Ն Օ Ս Ա Կ Ա Ն •

A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Chester Beatty Library in Dublin, Eire. By Miss Sirarpie Der Nersessian. Լաթակազմ, քառածալ: Ա. հատոր, բնագիր էջ 44+216. Բ. հտ. 67 նկարներ, մէկ դունաւոր: Տըպլին, 1958:

Ձեռագրական այս հաւաքածոն, որ մեծ թիւէ մը չի բաղկանար, այսպէս արժանացած է ցուցակագրական հրատարակութեան մը, որ սովորական չէ մեր իրականութեան մէջ:

Հաւաքածոն կը պարունակէ 67 դրչադրական եւ մանրանկարչական նիւթեր. որոնցմէ մէկը՝ թիւ 555, կը բաղկանայ երկու տարբեր Աւետարաններէ, և թիւ հատը՝ մէկ կամ աւելի մանրանկարաւ թերթերէ, հատ մը՝ թիւ 560՝ պակասաւոր դրչագրէ: Պարունակութենէ աւելի՝ մանրանկարչութեան եւ գեղագիտական նպատակով եղած այս հաւաքածոն ունի 34 Աւետարաններ. իսկ մնացեալները են Շարական, Յայտնաւորք, մէկ Մաշտոց, 18րդ դարեան երկու համայն, պատմական մէկ դրչագիր մը, 1777 թուականէն Սամուէլ Անեցիի պատմութիւնը, որ շարունակուած է մինչեւ 1352 թուականը: Ասիկա գրուած է Կ. Պօլիս, Նիկողայոս դրչէն, տեղւոյն Զաքարիա պատրիարքին համար:

Անմիջապէս ըսենք, որ հակառակ բաղմամբ հրատարակութեան՝ ցուցակը գոհացուցիչ չէ կարելի նկատել, պարզապէս անոր համար՝ որ միայն անգլիերէն թարգմանութիւնները տրուած են ձեռագրաց յիշատակարաններուն: Որքան որ ցուցակագիրը եղած է խղճամիտ, եւ ջանացած է իր լաւագոյնը տալ, այսուհանդերձ կարելի չէ ուրանալ որ թարգմանաբար տրուած յիշատակարանները գոհացուցիչ չեն կրնար ըլլալ ապագայ ուսումնասիրողին: Եթէ կարելի չէր՝ տպագրական գործնական պատճառներով՝ ներկայ

անգլիերէնին յարակից զնեւ նաեւ յիշատակարաններուն հայերէն բնագիրները, եւ կը խորհիմ որ դժուար պիտի չըլլար նոյն ծաւալով այլուր տպագրել տալ, օրինակ Ս. Ղազար, եւ յետոյ հայերէն տրպագրուած պրակները կարելի էր աւելցնել ամբողջ հրատարակութեան:

Այսուհանդերձ Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան կատարած է լաւ գործ մը: Կրքած է ընտիր ուսումնասիրութիւններ կըցել իւրաքանչիւր ձեռագրի, մանաւանդ անոր գեղագիտական գնահատութեան եւ պատմութեան մասին: Կան պակասներ, օրինորդին կամքէն անկախ, որոնք կուզամ հոս աւելցնել:

Թիւ 555 Աւետարանին համար կ'ըսէ, որ «12րդ եւ 14րդ դարերէն, բաղկացած է երկու տարբեր թուականէ հատակոտոր դրչագիրներէ»: Ասոր առաջին, կամ ինչպէս օրինորդը կ'ըսէ՝ հին մասը, ունի եօթը թերթ, իսկ երկրորդ մասը 137 թերթ: Առաջին մասը ըստ գիտնական օրինորդին գրուած է «12րդ դարուն, գրիչ Յակոբէ Ապրէլուսի համար»: Այս առաջին կամ հին նշանակուած մասը նախապէս մաս կը կազմէր Ապրէլուսի Ս. Թովմայի վանքին դրչագիրներուն եւ կը կրէր թիւ 17: Գրքուած է Կարսի մօտ Գողթա գիւղը, Յակոբ դրչէն, Ապրէլուսին եւ կնոջ Խեր Խաթունի համար, 1297ին: Ուրեմն սխալ է գրչագիրը 12րդ դարուն վերագրել եւ պէտք է նշանակել 13րդ դարու վերջին:

Թիւ 555ին երկրորդ մասը ցուցակագիրը նշանակած է «14րդ – 15րդ դարերէն, գրուած Թանկ Խաթունի համար»: Այս ալ մաս մըն է Ապրէլուսի նոյն վանքին թիւ 18 Աւետարանին, որ գրուած է «բաղմամեղ եւ անարժան սուտանուն Կարապետ կրանաւոր»է 1358ին. դժբախտաբար տեղ չէ նշանակուած, հաւանաբար յիշատակարանին պակասող մասին պատճառաւ: Ուրեմն այս հատակոտորին ալ ժամանակը ճշգրտած կ'ըլլայ այսպէս:

Թիւ 557ը նշանակուած է 13րդ դար: Գրչութիւնը սակայն իր երկաթագիր ձեւով 12րդ դարէն ուշ չի կրնար ըլլալ: Ար-

դարեւ յիշատակարանը կը վկայէ որ դըրուած է Սուրբ վարդապետ Մխիթարի համար, մեկենասութեամբ Սաղուն իշխանին: Օրիորդ Տէր Ներսէսեան այս Սաղունը այդ անուամբ երկրորդ իշխանը կը նըկատէ, իսկ Մխիթար վարդապետ մը չի կրնար գտնել Սաղուն Գ.ի Ժամանակ, որ 1285ին մեռաւ: Մենք առիթ պիտի ունենանք առանձին այս գրչագրին մասին խօսելու. սակայն հոս անցողակի նշանակեմ միայն, որ հոս յիշուած Սաղունը այդ անուամբ երկրորդն է՝ որ Աւետարանը մեկենասելով նուիրեց Մխիթար վարդապետին, որ ԳՈՇՆ է, Գետկայ վանքին վերանորոգութեան առթիւ, 1196ի առեկները:

Թիւ 603ը Յայսմաուրբի թերթ մըն է, Քաղոց 29 ներկայացնող խորանի: Յայսմաուրբը դրուած է Թողազ, Մկրտում Շուշեցի (Սպահանցի) 1683ին: Օրիորդ Տէր Ներսէսեան կ'ըսէ, որ «Ներկայիս գրչագրին ուր գտնուիլը ծանօթ չէ ինծի»: Ուրախ եմ ըսելու որ այժմ իմ հաւաքածոյիս մաս կը կազմէ:

Շահեկան է ցուցակիս գեղադրական ներածութիւնը: Գիտնական օրիորդը հոս իր գեանին վրայ է, ցոյց տալով իր հրմտութիւնը: Խճրճանք պիտի ըլլար մանրամասնութեանց միջամուխ ըլլալ այս գրախօսականին մէջ: Առարկելի կը դըտնեմ իր տեսութիւնը, էջ ԻԲ, հայ մանրակարգութեան վրայ Բիւզանդական, մանաւանդ Սասանեան ազդեցութեան մասին: Անշուշտ վրիպակ է Թորոս Տարօնեցիի գրիչ կոչել (էջ ԻԹ), քանի որ լոկ մանրանկարիչ էր:

ՍԱՆԱՀՆԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ՆՐԱ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ: Գրեց Կարոյ Ղաֆարեան: Քառածալ, լաթակազմ, նըկարազարդ, էջք 208: Երեւան, 1957: Գին 13 ռուպլի 50 կոպէկ:

Պրոֆ. Ղաֆարեանի վերջին աշխատութիւնն է որ հրատարակուած ունինք: Այս ալ կատարուած է այն գիտակից խընամբով՝ որով կը փայլին Ղաֆարեանի

նի միւս նման գործերը: Այս մեծարժէք գործը, որ կը ներկայացնէ Սանահինի վանքը եւ կու տայ 188 տպուած, սրբագրուած կամ անտիպ արձանագրութիւններ ամբողջական կամ հատուկտոր, տալով նաեւ ոմանց լուսանկար արտատպութիւնները:

Ժ. դարուն հիմնարկուած այս մեծահամբաւ վանքը եւ մեր մշակոյթի նշանաւոր կեդրոններէն մին, այսօր պահպանուած է եւ նորոգուած Խորհ. Հայաստանի պետական միջոցներով՝ իբր պատմական յուշարձան: Ես հոս աւելորդ տեղը պիտի չերկարեմ այս լաւ ծանօթ վանքին մասին: Ղաֆարեանի լուրջ եւ գիտական աշխատանքը՝ վանքը կատարելապէս կը ներկայացնէ իր անցեալով եւ ներկայով, գիտական եւ սպառնչ աշխատանքով: Անգամ մը եւս երախտապարտ ենք գիտնական աշխատասիրողին, վաստակաւոր Պրոֆ. Ղաֆարեանին, իր այս աշխատութեան համար: Շնորհապարտ ենք նաեւ Խորհ. Հայաստանի յուշարձաններու պահպանման պետական մարմնոյն, որ կարելի եղած խնամքը տարած է Սանահինի պահպանութեան համար, եւ Կաճառին՝ որ հրատարակած է Ղաֆարեանի ընտիր ու մեծարժէք այս գործը:

Մաղթենք որ մեր վանական հին յուշարձաններու այս ընտիր շարքը շարունակուի բազմահմուտ Պրոֆ. Կարոյ Ղաֆարեանէ: Իր այս աշխատութիւնները խոշոր պակաս մը կ'ամբողջացնեն եւ մեծապէս կ'օժանդակեն գիտական հետազոտութեանց, մանաւանդ անոնց՝ որոնց անմատչելի է թէ Խորհ. Հայաստանի սահմանները եւ թէ ճարտարապետական յուշարձաններէ օգտուելու կամ արձանագրութիւններ կարդալու կարողութիւնը:

ՅՈՎՀԱՆՆԱՎԱՔԸ ԵՒ ՆՐԱ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ: Գրեց Կարոյ Ղաֆարեան: Քառածալ խաւաքարտազարդ, էջք 124: Երեւան, 1948: Գին 10 ռուպլի 50 կոպէկ:

Փրոֆ. Ղաֆարեանի անունն արդէն դրաւական մըն է որ այս հատորը իրապէս գիտական մեծարժէք աշխատութիւն մըն է:

Յովհաննավանք մեր բնաշխարհին չընաղ վանքերէն մին է Կարբի գիւղէն հարաւարեւելք հաղիւ քիլոմետր մը հեռու Քասախ գետին կիճի բերանին կախուած: Երեւան այցելութեանս ցանկութեանցս առաջինն էր այցելել այս գեղեցիկ վանքը: Այս ցանկութիւնս երկիցս կատարուեցաւ նախ Փրոֆ. Ղաֆարեանի առաջնորդութեամբ եւ շնորհիւ արտասահմանի հետ մշակութային յարաբերութեան գըրասենեակին կարող եւ ազնիւ նախագահութիւն Տիկին Գրիգորեանի: Երկրորդ անգամ եւ առաջին այցելութենէս քիչ վերջ շնորհիւ Մատենադարանի անձնակազմին, որ սքանչելի գաղափարը ունեցեր էր դաշտային խնճոյքով մը հիւրասիրել Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեանը, Հայր Վահան Յովհաննէսեանը, հնադարեան եկեղեցւոյն քով սեղան սփռելով:

Յովհաննավանք, որ ունի հնութիւնը (փայտաչէն բաղրիլի եկեղեցւոյն) մինչեւ 2. դար կը հասնի մեծարժէք ճարտարապետական եւ գեղարուեստական յիշատակարան մըն է եւ Հայաստանի Խորհրդային կառավարութեան կողմէ կը նկատուի ազգային պատմական յուշարձան եւ կարելիութեան սահմաններուն մէջ առարկայ եղած է պահպանման կարեւոր նորոգութիւններով, թէեւ բուն եկեղեցին կիսով փլեր է: Խորհ. Հայաստանի Պատմական Յուշարձաններու Պահպանութեան Կոմիտէն 1938ին ջանացեր է փլած եկեղեցւոյն ինչ ինչ մասերը, որմերը ամրացնել որ աւելի չփլի:

Խորհ. Հայաստանի սահմաններուն մէջ մեր պատմական յուշարձաններուն նորոգութիւնը հսկայական դումարներու եւ պատրաստուած մեծաթիւ արհեստավորներու կը կարօտի, երկուքն ալ երկրին ներկայ տնտեսական կարողութենէն շատ ու շատ աւելի մեծ: Վերջապէս աւելի քան 4.000 պատմական կարեւոր յուշարձաններ

սփռուած են մեր հնադարեան երկրին ամէն կողմը, որոնք խնամքի, պահպանութեան, նորոգութեան եւ վերաշինութեան կը կարօտին: Զմայլելի է հերոսական այն ճիգը որ ներկայիս կը կատարուի հոն դոնէ այդ յուշարձաններուն աւելի չփճանալուն, քայքայուելուն դէմ, մինչ մէկ կողմէն ալ երկիրը պէտք ունի նոր շինարարութեանց եւ զարգացած կարիքներու: Հեշտ է այս կամ այն յուշարձանը նկատի միայն ունենալով պահանջկոտ ըլլալ, սակայն պէտք է խորհիլ որ 4.000 յուշարձաններն ալ մեր սրտին մօտիկ կարեւոր յուշարձաններ են, բոլորն ալ նորոգութեան հրամայական պահանջ ներկայացնող: Ասոնցմէ ոչ մէկը յետաձգելի է նորոգութեան համար:

Ղաֆարեանի այս սքանչելի աշխատութիւնը դոնէ թողթի վրայ յաւերժացուցած է Յովհաննավանքը: Գործին առաջին մասը պատմական եւ նկարագրական մասն է, ուր խղճմտօրէն եւ քննականօրէն յուշարձանը մանրամասնօրէն նկատի կ'առնուի: Իսկ գործին երկրորդ մասին մէջ 80 մանր ու խոշոր, ամբողջ կամ հատուկտոր յիշատակարաններ կը տրուին, երբեմն լուսանկարներու ընկերակցութեամբ:

Ընտիր ու մեծարժէք այս աշխատութեան համար մենք մեծապէս շնորհապարտ ենք Փրոֆ. Ղաֆարեանին:

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅ ԶԵՌԱԳՐԱՅ ԱԶԳ. ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԻՆ ՀԱՅՈՅ Ի ՂԱԼԱԹԻԱ (Կ. Պոլիս): Կազմեց Բարդէն Վ. Կիւլէսէրեան (յետոյ Սոյ Կաթողիկոս): Քառածալ, անկազմ, էջք 1500: Հրատարակեալ Անթիլիաս 1961:

Մեծարժէք ցուցակ մըն է, որ հրամանաւ Վեհափառ Զարեհ Ա. Կաթողիկոսի՝ վերջապէս ուսումնասիրողներուն կը տըրամադրուի:

Ղալաթիոյ հաւաքումը այլեւս գոյութիւն չունի այնպէս՝ ինչպէս որ 1902ին, Բարդէն Սրբազանէն ցուցակագրուած տետերը գոյութիւն ունէր: Զեմ գիտեր թէ

այժմ ինչ մնացած է այդ հաւաքածոյէն, որ 283 զրջագիրներ ու հատուկորներ գոյութիւն ունէին: Ինծի որոշ ծանօթ է որ կարեւոր զրջագիրներ հեռացած են այդ հաւաքածոյէն. Ազգային Մատենադարանի կարեւորագոյն զրջագիրը, թիւ 68, Աւետարան: Այս զրջագիրը Սեբաստիոյ նշանաւոր Աւետարանին հետ ինծի առաջարկուեցաւ ծախու, յԱղեքսանդրիա 1931ին: Յետոյ անոնց տէրը՝ Պոլսեցի յոյն հնավաճառը զանոնք ծախեր էր Ամերիկահայ հնավաճառի մը, եւ այդ երկու մեծարժէք ձեռագրերը այժմ կը գտնուին երկու նշանաւոր Ամերիկեան թանգարաններու մէջ: Դարձեալ թիւ 145 եւ թիւ 237 մագաղաթեայ զրջագիրները Ղալաթիոյ հաւաքման՝ այժմ կը գտնուին իմ հաւաքածոյիս մէջ: Թիւ 237 ինծի վաճառուեցաւ Լոնտոն, անգլիական գրավաճառէ մը, իսկ թիւ 145 գնեցի հանգուցեալ Պետրոս Նշանեան գրավաճառէն:

Ներկայ ցուցակը կը պարունակէ զրեթէ 180 զրջագիր եւ հատուկոր, որ գրւած են 18րդ եւ 19րդ դարերուն: Ուրեմն, 285 (յաւելուած երկու ձառոյ) զրջագիրներէն զրեթէ երկու երկրորդը՝ վերջին երկու դարերու գործեր են եւ միայն 100 հատ հին զրջագիր կարելի է հաշուել:

Բարգէն Սրբազան թէեւ մանրամասն նկարագրած է բոլոր ձեռագրերը, սակայն ցուցակը չէ պատրաստուած հարկ եղած կերպով, որով կարելի ըլլար առանց մեծ յոգնութեան նկատել զրջագիրներուն, ե՞րբ, ո՞րմէ՞ գրուած ըլլալը: Գոնէ եթէ հետեւէր Հ. Յ. Տաշեանի ցուցակագրեալ ձեւին՝ աշխատութիւնը դոհացուցիչ կ'ըլլար:

Գեղարուեստական նշանակութեամբ կան զրջագիրներ՝ որոնցմէ պէտք է յիշել թիւ 57 Աւետարանը՝ 1329էն, որ Սարգիս Պիծակի գրչութիւնը եւ ծաղկումն է:

Հետաքրքրական պարունակութեամբ զրջագիրներ են թիւ 58, որ «Պատմութիւն Ռուսաց» է, 1798էն ոչ շատ առաջ գրւած: Իսկ թիւ 60ը Ճիհանումայի թարգմանութիւնն է:

Կան եւ մատենագրական սխալներ: Էջ 526 Բարգէն Սրբազան կը գրէ: «Դամասկացիի այս գործը՝ Աւանդութիւն ուղղափառ հաւատոյ» Լեհացի Սիմէոն Վրդ. վրացերէնէ թարգմանեալ է հայերէնէ»: Արդարեւ բնագրին մէջ կը յիշուի, որ «Եւ թարգմանեցաւ ի Սիմէոնէ ի Վրաց լեզուէ ի հայ բառ» (էջ 524): Սակայն հոս յիշուած Սիմէոնը՝ Լեհացիին չէ, որ կ'ապրէր Ժէ դարուն» այլ Պրիմասիանցիին, որ արդարեւ Յով. Դամասկացիի գործերը վրացերէնէ հայերէնի թարգմանեց:

Դարձեալ Բարգէն Սրբազան թիւ 148 հաւաքածոյին մէջ քարոզներու մասին կը խօսի, որ քարոզներ չեն, այլ Վարդան Այգեկցիի ծանօթ խրատները, ուղղեալ առ Պաղտին իշխան Ռուբինեան: Բարգէն Սրբազան կ'աւելցնէ էջ 935 «Եթէ այս Պաղտինը այն է, որուն մասը կ'ողբայ Բարսեղ վարդապետ առ Գրիգոր երէց՝ շարունակողն Մատթէոս Ուռհայեցւոյ... հաւանական է որ Քարոզգիրքիս հեղինակըն ալ ըլլայ նոյն Բարսեղ վարդապետը»: Ըսինք որ ասոնք քարոզներ չեն: Իսկ Պաղտին իշխանը Բարսեղ վարդապետի ողբացած Պաղտինը չէ, եւ ո՛չ ալ այս կարծեցեալ քարոզներուն հեղինակը Բարսեղ վարդապետ, այլ Վարդան Այգեկցին: Յանկերով կ'աւարտի ձեռագրաց այս ցուցակը:

Peintres et Sculpteurs Arméniens: Օննիկ Աւետիսեան: Քառածաւալ, լաթակաղմ, էջք 496, 500 նկար, 20 գունաւոր, 6 սրճագոյն: Հրատ. Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու, Գահիրէ, 1959:

Օննիկ Աւետիսեանի այս գործը մեծարժէք է իր աննախընթաց ճոխութեամբ եւ իր խմբագրական ձեւով: Զոհողութիւնը, զոր յանձն առին Գահիրէի Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու այն փոքր՝ սակայն նշանակալի եւ բնորոշ խումբը, լիապէս վարձատրուած է այս հրատարակութեամբ:

Այս մեծագիրը հատորին մէջ կը ներկայացուին հայ նկարիչներն ու արձա-

նագործները, կը տրուի նաեւ ամփոփ եւ ըմբռնելի պատմութիւն մը հայ կերպարուեստի անցեալին: Անտարակոյս կարելի էր թէ՛ աւելի բազմազոյն ճոխութեամբ եւ թէ՛ աւելի ընդարձակ մանրամասնութեամբ հրատարակել գործը: Սակայն երբ նկատի առնենք նոյն իսկ ներկայ աշխատութեան՝ մեր իրականութեան մէջ ահագին նկատուած դրամական ծախսը, կը խորհիմ որ գործը հրատարակուած է հարկ եղածին պէս, եւ բարեբախտաբար այնպէս եղած է՝ որ արդէն մեծ զոհողութեանց ենթարկուած Միւլթիւնը եւ գործին աշխատանքները նիւթական կորուստներու չենթարկուէին:

Սխալ պիտի ըլլար խորհիլ որ գործը կատարեալ է: Սակայն նոյնքան սխալ պիտի ըլլար խորհիլ, որ եղած միջոցներով ասկէ աւելի կատարեալ գործ կարելի էր պատրաստել: Կան առարկելի կէտեր, որոնցմէ ամէնէն կարեւորը ինծի համար՝ հայ հին մանրանկարչութեան արժէքաւորման մասն է: Օրինակ, էջ 100-101 տեղ տրուած է Օր. Սիւրարիի Տէր Ներսէսեանի այն վարկածին (1937ին ձեւաւորուած), ըստ որում՝ հայ մանրանկարչութիւնը ենթակայ կը նկատուի բիւզանդականին (եւ ասորականին): Ասիկա ոչ միայն հիմնաւորուած վարկած մը չէ, այլ ներկայ տուեալներով անընդունելի: Հայկական մանրանկարչութիւնը ինքնուրոյն արուեստ մըն է, որուն մէջ օտար ազդեցութիւնները աննշան դեր մը խաղացած են: Նոյն իսկ հաւանական է որ հայկական արուեստը աւելի, շատ աւելի նպաստաւորած է օտար արուեստներ, ըլլայ բիւզանդական եւ ըլլայ ասորական, քան թէ այդ վերջինները ազդած ըլլան մեզի: Եղած են քրիստոնեայ պատկերագրութեան հասարակաց աղբիւրներ, որոնք սակայն հայ արուեստագէտներու կողմէ չուտով ազգայնացուած են: Բիւզանդական, ասորական, արաբական, պարսկական, նոյն իսկ օսմանեան արուեստներուն ծագման ու զարգացման

մէջ շատ մեծ ու կենսական բաղկացուցիչ դեր կատարած են հայ արուեստագէտները: Հետեւաբար սխալ է աճապարել եւ օտարներուն վերագրել տեղ մը՝ մեր արուեստին զարգացման մէջ, որ ոչ միայն մեր արուեստը ու մշակոյթը կը ստորնացնէ եւ անկէ իրաւունք կը կողոպտէ, այլ կը կատարէ անարդարութիւն մը, որ երբեք ներելի չէ: Դժբախտաբար, այս գործին պէս՝ միջազգային (Փրանսերէն) լեզուով կատարուած գործ մը քիչ շատ տեւական կ'ընէ, եթէ չի յաւերժացներ, սխալ գաղափար մը հայ արուեստի ծագման եւ զարգացման մասին՝ օտար գիտնականներու եւ հասարակութեանց մէջ:

Բնական է վաստակաւոր խմբագրին ներելի են մասնագիտական մանր ու մեծ սխալներ որոնցմէ մէկն է, էջ 70, Մանչեսթրի ձան Ռայլնտ մատենադարանի Զբոսայգի Աւետարանին (1313ին գրուած) վրացատառ մանրանկարներու հարցը. ասոնք գրչութեան շատ ու շատ վերջաւելցուած (եթէ ոչ կեղծուած) հայ մանրանկարչի գործեր չեն երբեք: Նոյն զրջագրին մէջ սակայն կան հարազատ եւ հայ արուեստով թէ՛ մանրանկարներ եւ թէ՛ ծաղկումներ (*):

Ինչպէս ըսի, Օննիկ Աւետիսեան մեզի տուած է խմբածախք վեր մեծարժէք գործ մը: Միջազգային գիտակցութեան կողմէ՝ հայկական մշակոյթը եւ արուեստը արժէքաւորելու քանջելի միջոց եւ ասոր նման հրատարակութիւններ: Յուսանք որ այս գործը ճամբայ բանայ նման ուրիշ աշխատանքներու:

3. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(*) Օննիկ Աւետիսեան յայտնի կերպով սխալ կը գրէ էջ 115. Յովհաննէս Տիեզերալոյսը Մըրզուզն իսկ է, եւ ոչ թէ ասոնք երկու տարբեր անձեր՝ ինչպէս ինք նշանակած է: Յետոյ Լուսաւորչի նկարները, որոնց նկարիչը եղած է այս Յովհ. վարդապետը, ըստ երեւոյթի ինք հեղինակած է, եւ ոչ թէ օրինակած՝ Ոսկան վարդապետի 1666ի Աստուածաշունչէն, որուն մէջ գոյութիւն չունին Գրիգոր Լուսաւորչի կեանքէն նկարներ: